

УДК 342.34:355.01(045)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.57.11>

ДЕМОКРАТІЯ ЯК ІДЕАЛ І ПРАКТИКА В УМОВАХ ВІЙНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДОСВІДУ

Юлія Кокарча

*Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-
економічного університету,
факультет економіки, менеджменту та права, кафедра права
вул. Соборна, 87, 21050, м. Вінниця, Україна*

У статті аналізується вплив війни на демократичні процеси в Україні та трансформацію демократичних цінностей в умовах збройного конфлікту. Розглядається адаптація демократичних інститутів до кризових умов, збереження прав людини та верховенства права під час війни. Акцентується увага на розвитку громадянського суспільства, зокрема волонтерського руху та самоорганізації громадян, у підтримці демократичних цінностей в умовах війни. Важливу роль у цьому відіграє електронне врядування, яке допомагає зберігати прозорість і ефективність управління, навіть за складних обставин. Також аналізується роль національної ідентичності в формуванні патріотизму та зміцненні державної єдності. Особливу увагу приділено взаємодії української демократії з міжнародним співтовариством, що має важливе значення для стабільності і розвитку демократичних інститутів. Досліджується вплив зовнішніх факторів на демократичні процеси в Україні та необхідність міжнародної підтримки для подолання криз. Висвітлюється роль участі громадян у політичному процесі, особливо в умовах війни, коли громадянські ініціативи стають ключовими для збереження демократичних принципів. Стаття підкреслює, що українська модель демократичного розвитку в умовах війни є унікальною, оскільки демонструє здатність до адаптації і зміцнення демократичних інститутів навіть в екстремальних умовах. Висновок, що глобальний контекст досвіду України може стати прикладом для інших країн, які стикаються з подібними кризами. Він демонструє, як важливо зберігати демократичні цінності, навіть у періоди найбільших випробувань, і як адаптація демократичних інститутів до нових умов може забезпечити стабільність та розвиток у довгостроковій перспективі. Підкреслюється, що, незважаючи на виклики, демократія може вистояти та розвиватися, а її інститути можуть стати ще більш стійкими і ефективними за умов війни.

Ключові слова: демократія, війна, інституційна адаптація, громадянське суспільство, волонтерський рух, електронне врядування, права людини, національна єдність, глобальний контекст, кризові умови.

Метою дослідження є осмислення трансформації демократії як ідеалу та практики в умовах війни, виявлення основних викликів для демократичних інституцій у кризових умовах, аналіз досвіду України як прикладу адаптації демократичних механізмів до сучасних викликів, а також оцінка глобального значення української демократії для міжнародної спільноти.

Дослідження базується на роботах провідних українських та міжнародних учених, які висвітлюють різні аспекти демократії в умовах війни. Зокрема, праці Дурдинця М. акцентують увагу на адаптації конституційних механізмів до кризових умов, а Батанов О. досліджує роль державності як основи політико-правового буття українського народу. Гудзь Т. аналізує захист конституційних цінностей у воєнний період, а Крилова Ю. розглядає вплив електронної демократії на управлінські процеси в Україні. Праці Мальованої Ю. і Рудневої А. зосереджені на викликах та можливостях розвитку демократії, тоді як

Рудусь І. підкреслює значення демократії для формування національної ідентичності в умовах гібридної війни. Ці роботи стали основою для систематизації знань та аналізу трансформаційних процесів у сучасній українській демократії.

Актуальність дослідження демократії в умовах війни є надзвичайно важливою в контексті сучасних глобальних викликів, що ставлять під сумнів стабільність демократичних інститутів. Український досвід є унікальним прикладом адаптації демократичних принципів до умов збройного конфлікту. Цей досвід дозволяє зрозуміти, як демократичні механізми можуть функціонувати в екстремальних ситуаціях, коли на першому плані стоять питання національної безпеки та державної цілісності. Адаптація та збереження демократичних цінностей під час війни, а також роль волонтерських рухів, електронного врядування та громадянського активізму набувають особливої ваги, оскільки вони стають важливими інструментами стабільності і розвитку. Цей досвід має глобальне значення, оскільки багато країн стикаються з подібними викликами в умовах зростання гібридних загроз. Вивчення української моделі демократії дає можливість оцінити, як демократичні системи можуть адаптуватися до нових реалій та як вони здатні вистояти навіть у надзвичайно складних умовах.

Війна, що триває в Україні, суттєво впливає на переосмислення демократичних цінностей у суспільстві. Демократія, яка базується на принципах свободи, рівності, прав людини та верховенства права, перебуває під потужним тиском з огляду на необхідність збереження державності та гарантування безпеки громадян. Військові дії стають каталізатором змін у громадській свідомості, сприяючи не лише посиленню патріотизму, але й формуванню нових ціннісних орієнтирів, які відповідають сучасним реаліям.

Одним із ключових аспектів таких змін є підвищення ролі громадянського суспільства. Волонтерські рухи, самоорганізація громадян, взаємодія держави з активістами та міжнародними партнерами демонструють новий рівень зрілості української демократії. Цей процес підтримує еволюцію демократичних цінностей, зокрема через розширення участі громадян у прийнятті політичних рішень та реалізації принципу прозорості в управлінні. Не менш важливим є зміна сприйняття свободи. Якщо у мирний час свобода асоціювалася здебільшого з індивідуальними правами, то в умовах війни вона набуває колективного виміру, стаючи фундаментом боротьби за незалежність і суверенітет.

В контексті війни також переосмислюється роль державних інституцій, які стикаються з подвійним викликом: з одного боку, збереження демократичних принципів, а з іншого – необхідність швидкої адаптації до надзвичайних умов. Потреба в оперативних і рішучих діях змушує державу шукати баланс між дотриманням демократичних процедур та тимчасовою централізацією влади для забезпечення національної безпеки. Як підкреслює Дурдинець, конституційні механізми в таких умовах мають діяти в режимі гнучкості, щоб відповідати вимогам часу. Водночас ці механізми повинні зберігати свою легітимність та демократичний характер, адже їхній надмірний перегляд або порушення може призвести до підриву суспільної довіри. Він зазначає, що для успішного функціонування демократичної системи у кризовий період необхідно створювати умови для прозорості прийняття рішень, забезпечувати їхню відповідність конституційним нормам, а також постійно залучати громадськість до процесу контролю та моніторингу [1].

У сучасній Україні такий баланс досягається завдяки поєднанню конституційного консерватизму та інновацій. Як приклад, під час воєнного стану запроваджуються спеціальні правові режими, які дозволяють державі концентрувати ресурси для протидії загрозам, але ці режими чітко регламентуються законом. Таким чином, влада зберігає механізми підзвітності та обмежує свої повноваження виключно такими межами, які необхідні для

реагування на кризу. Крім того, криза сприяє переосмисленню поняття «демократичної легітимності» в контексті війни. Це явище не лише залежить від формального дотримання процедур, але й від здатності державних інституцій ефективно відповідати на виклики. Як наголошується у роботах Пивовара М. і Кіри С., довіра суспільства до дій уряду значно зростає, коли ці дії демонструють ефективність у поєднанні з дотриманням принципу верховенства права [2].

В умовах воєнного стану роль державних інституцій трансформується, але демократичні принципи залишаються базовим орієнтиром. Це підтверджує важливість створення правових механізмів, які дозволяють державі адаптуватися до кризових умов, не порушуючи демократичних стандартів. Варто відзначити, що еволюція демократичних цінностей в Україні не обмежується конструктами національного виміру. Український досвід набуває важливого значення в глобальному контексті, адже доводить, що демократія може вистояти навіть у надзвичайно складних умовах. Ці аспекти закладають основу для розуміння наступного виклику: як саме демократичні інститути адаптуються до викликів військового стану, зберігаючи при цьому легітимність і довіру суспільства. В цьому аспекті важливо розуміти виклики демократії, які постають в умовах військового стану.

Військовий стан є своєрідним інструментом, що вводиться для забезпечення національної безпеки в умовах загроз суверенітету та територіальної цілісності держави. Проте його впровадження ставить перед демократією серйозні виклики, адже вимагає тимчасового обмеження певних прав і свобод, що є основоположними для демократичного устрою. В Україні військовий стан, викликаний повномасштабним вторгненням росії, зумовив складну дилему між необхідністю захисту державності та збереженням демократичних принципів. Одним із ключових викликів є збереження балансу між централізацією влади для ефективного управління під час кризи та уникнення надмірної концентрації повноважень у виконавчій гілці. Як зазначає Батанов О., демократичні інституції повинні демонструвати гнучкість, забезпечуючи швидке реагування на загрози, але при цьому уникати ризиків авторитаризму. У цьому контексті важливу роль відіграє парламентський контроль, незалежна судова система та діяльність медіа, які служать інструментами стримування та противаг [3]. Ще одним викликом є забезпечення прав людини в умовах обмежень. Такі фундаментальні демократичні цінності, як свобода слова, право на зібрання та участь у політичних процесах, піддаються тимчасовому обмеженню для гарантування безпеки. Однак, як зазначає Гудзь Т., навіть у цих умовах захист конституційних цінностей залишається пріоритетом, адже порушення прав може підірвати довіру громадян до демократичного ладу [4].

Такі фундаментальні демократичні цінності, як свобода слова, право на зібрання та участь у політичних процесах, піддаються тимчасовому обмеженню для гарантування безпеки. Водночас, проблема дезінформації та пропаганди, активно використовувана агресором, додає новий рівень викликів демократії, змушуючи державу захищати інформаційний простір.

Військовий стан також зміщує акцент з індивідуальних прав на колективні інтереси, що формує нові підходи до політичного та суспільного управління. Проте, як показує український досвід, навіть у цих складних умовах можна зберігати демократичні ідеали через розвиток громадянського суспільства та взаємодію держави з активістами. Таким чином, виклики демократії в умовах військового стану є багатограними. Вони охоплюють не лише правовий та політичний вимір, а й глибокі філософські дилеми щодо співвідношення свободи, безпеки та справедливості. Ці виклики формують основу для подальшого аналізу філософського осмислення демократії як ідеалу в умовах агресії.

Війна загострює питання життєздатності демократії як політичного ідеалу, трансформуючи її з простої форми правління на морально-філософську категорію, яка відображає боротьбу за свободу, справедливість і людську гідність. Український досвід демонструє, що демократія може бути ефективною навіть у найскладніших обставинах, якщо суспільство об'єднане спільними цінностями. Цей феномен підтверджується висновками Гудзя Т. [4], який наголошує, що збереження демократичних засад у кризових умовах ґрунтується на консолідації нації навколо захисту прав людини та конституційних свобод. Однак, у філософському осмисленні демократії важливо враховувати її подвійний характер як ідеалу і практики. Як ідеал, демократія пропонує високі моральні цінності, але в реальному житті її реалізація часто стикається з викликами, що вимагають компромісів. Пивовар М. і Кіра С. [2] зазначають, що в умовах війни цей компроміс особливо помітний у питаннях обмеження свобод заради безпеки, що може викликати напругу між громадянами і владою. Демократія також виступає моральним стандартом для міжнародної спільноти, яка спостерігає за подіями в Україні. Українська боротьба за демократичні принципи стала символом протистояння автократії, що має глобальне значення. Як наголошують Глазунов В. [5] та інші, філософія війни в сучасному контексті невіддільна від осмислення демократії як універсальної цінності, яка об'єднує нації навколо ідеї свободи.

Громадяни України, навіть в умовах війни, активно взаємодіють із владою, використовуючи інструменти електронних петицій, громадського моніторингу, публічних консультацій та ініціатив. Така взаємодія не лише підвищує прозорість рішень, але й формує відчуття спільної відповідальності за майбутнє країни. Важливу роль у цій моделі відіграють волонтерські рухи, які стали прикладом самоорганізації суспільства. Вони не лише підтримують збройні сили та забезпечують гуманітарну допомогу, але й виступають як інструмент тиску на державу, сприяючи прозорості й ефективності її дій. Як підкреслює Андрушишин В. [6], цей феномен є унікальним, адже демонструє високий рівень політичної культури і відповідальності українського суспільства. Особливе значення мають також міжнародні аспекти цієї моделі. Україна інтегрує свої демократичні досягнення у глобальний контекст, активно обмінюючись досвідом з іншими країнами, які стикаються з викликами гібридних війн або криз. Як наголошується у роботі Мальованої Ю. і Рудневої А. [7], приклад України надихає міжнародну спільноту на перегляд підходів до захисту демократії. Крім того, ця модель включає розвинену інформаційну політику, спрямовану на боротьбу з дезінформацією та зміцнення інформаційної стійкості суспільства. В умовах активної інформаційної війни Україна стала прикладом того, як можна ефективно протистояти пропаганді, забезпечуючи доступ до правдивої інформації та залучаючи громадян до медіаграмотності.

Війна, як екстремальна форма суспільно-політичного конфлікту, суттєво змінює взаємодію між державою і суспільством, надаючи їй нових форм і змістів. Демократія в умовах війни не тільки зберігає свої ключові принципи, але й трансформується, посилюючи акценти на громадянській участі, довірі до інституцій та взаємодії між різними рівнями управління. Український досвід підтверджує, що ця взаємодія стає критично важливою для збереження як національної єдності, так і демократичного характеру держави. Важливим аспектом є підвищення участі громадян у політичному житті. Навіть в умовах війни українці демонструють готовність до активної взаємодії з владою, впливаючи на ухвалення рішень через громадські ініціативи, петиції, акції та інші форми політичної участі. Як зазначають Мальована Ю. і Руднева А. [7], така участь посилює легітимність рішень, ухвалених державою, і формує відчуття спільної відповідальності за долю країни. Важливо відзначити роль місцевого самоврядування, яке стало однією з опор

демократичної системи в умовах війни. У багатьох випадках саме місцеві органи влади стали першими, хто реагував на гуманітарні кризи, створені війною, та забезпечували потреби громад. Як підкреслює Батанов О. [3], ця взаємодія між державними і місцевими інституціями демонструє ефективність багаторівневого управління, заснованого на принципах демократії. Важливо зазначити, що ідеологія расизму, як визначає Требін М. [8], стала ключовим елементом пропаганди Кремля у війні проти України. Вона спрямована на підриг демократичних цінностей та національної єдності, використовуючи маніпуляції та дезінформацію для створення хаосу та нестабільності. У цих умовах інформаційна політика України стає критично важливою для протидії таким загрозам. Завдяки зусиллям волонтерів та державних інститутів, країна змогла створити ефективні механізми протидії пропаганді, забезпечуючи громадянам доступ до перевіреної та правдивої інформації.

Український досвід захисту демократії в умовах війни має вагоме значення не лише для внутрішньої стабільності країни, але й для глобального політичного ландшафту. Боротьба України за демократичні ідеали та суверенітет стала символом протистояння автократії та тоталітаризму, які становлять загрозу не лише для окремих держав, але й для світового порядку в цілому. У цьому контексті Україна виступає важливим суб'єктом, який формує нові підходи до розуміння демократії в умовах глобальних викликів. Один із ключових аспектів глобального впливу української демократії – це її роль у підтримці міжнародного консенсусу щодо важливості демократичних цінностей. Як зазначає Глазунов В. [5], війна росії проти України продемонструвала, що демократія – це не лише внутрішня справа держави, а універсальна цінність, яка потребує міжнародного захисту. Українська демократія надихає інші країни з подібними викликами, доводячи, що навіть у найскладніших умовах можливо зберігати політичну свободу, верховенство права та права людини. Відбувається вплив на міжнародні політичні інститути такі як ООН, ОБСЄ та Європейський Союз, стимулюючи їх до реформ. Підтримка України з боку світової спільноти не лише підтверджує важливість демократичних принципів, але й стимулює зміни у підходах до колективної безпеки та захисту прав людини. Україна також ініціювала обговорення реформ у міжнародних організаціях, зокрема ООН, наголошуючи на необхідності підвищення ефективності колективної безпеки. Зусилля України сприяють формуванню нових безпекових механізмів, які відповідають викликам сучасного світу, включаючи гібридні війни та інформаційні загрози. Дослідження Крилової Ю. [9] вказує на важливість електронної демократії у контексті війни, коли швидкість та ефективність ухвалення рішень є критично важливими. Застосування електронного врядування в Україні сприяє збереженню прозорості та підзвітності влади навіть у складних умовах, забезпечуючи громадянам можливість брати участь у політичному процесі.

Окрім цього, війна в Україні сприяє переосмисленню глобального порядку денного у філософському аспекті. Як зазначає Рудусь І. [10], боротьба за демократію в Україні є частиною ширшого цивілізаційного конфлікту між свободою і гнобленням, який визначає майбутнє людства. Демократичні зусилля України показують, що глобальна безпека і стабільність неможливі без дотримання основоположних прав і свобод кожної держави та її громадян.

Український досвід захисту демократії в умовах війни є унікальним прикладом адаптації демократичних принципів до кризових умов. Основними чинниками, що забезпечують стійкість української демократії, є активна участь громадян, волонтерські рухи, інновації у сфері електронного врядування та консолідація суспільства навколо демократичних цінностей.

Отже, українська демократія демонструє здатність до адаптації та стійкості навіть в умовах війни. Вона не лише забезпечує збереження демократичних цінностей, але

й підтримує національну єдність та сприяє формуванню нових моделей ефективного управління. Важливим є те, що цей досвід може слугувати прикладом для інших країн, які стикаються з подібними викликами, особливо в умовах гібридних загроз. Українська модель підкреслює роль громадянського суспільства, інновацій у сфері електронного врядування та міжнародної співпраці у забезпеченні стабільності та безпеки. Ця стаття є внеском у розуміння того, як демократія може не лише вистояти, але й розвиватися у найскладніших умовах сучасного світу.

Список використаної літератури

1. Дурдинець М. Конституціоналізм у часи змін: влада, суспільство та демократія. *Філософські та методологічні проблеми права*, 2021. Том 22 № 2. С. 82–90.
2. Пивовар М., Кіра С. Особливості реалізації принципу верховенства права в контексті сучасних викликів демократії в умовах війни в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 162–167.
3. Батанов О. Державність – основа політико-правового буття українського народу: історія та сучасність. *Суспільно-політичні процеси*, 2023. С. 171–209.
4. Гудзь Т. Захист конституційних цінностей в умовах російсько-української війни. *Вісник ХНУВС*. 2024. № 2(105). С. 9–17.
5. Глазунов В., Масюк О., Краснокутський О. Російсько-українська міждержавна війна: філософсько-комунікативний контекст. *Humanities Studies*. 2024. С. 31–38.
6. Андрусішин В. Політична культура сучасного українського суспільства: культурологічний аналіз : дис. ... канд. культ. наук.: 26.00.01/ Київ, 2024. 212 с.
7. Мальована Ю., Руднева А. Виклики та можливості розвитку демократії в Україні в умовах війни. *Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень* : зб. мат. Міжнарод. наук. конф. (м. Київ, 23 квітня 2024 р.). Київ, 2024. С. 113–115.
8. Требін М. П. Рашизм як ідеологія сучасного Кремля в російсько-українській війні. *Світоглядний сенс сучасної війни: соціогуманітарні аспекти: монографія* / за ред. В.А. Кротюка. Харків: ХНУПС, 2024. С. 258–276.
9. Крилова Ю. Електронна демократія в Україні: теоретичний і практичний аспекти. *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 70–77
10. Рудусь І. Українська ідентичність в умовах гібридної війни росії проти України :кваліфікаційна робота магістра. Одеса, 2023. 85 с.

DEMOCRACY AS AN IDEAL AND PRACTICE IN WARTIME THROUGH THE PRISM OF PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF THE UKRAINIAN EXPERIENCE

Yuliia Kokarcha

*Vinnitsia Trade and Economic Institute of the State Trade and Economic University,
Faculty of Economics, Management and Law, Department of Law
Soborna Str., 87, 21050, Vinnitsia, Ukraine*

The article analyzes the impact of war on democratic processes in Ukraine and the transformation of democratic values in the context of armed conflict. It examines the adaptation of democratic institutions to crisis conditions, the preservation of human rights, and the rule of law during wartime. The focus is on the development of civil society, particularly the volunteer movement and citizen self-organization, in supporting democratic values during the war. Electronic governance plays an important role in maintaining transparency and efficiency in governance even under challenging circumstances. The article also explores

the role of national identity in fostering patriotism and strengthening state unity. Special attention is paid to the interaction of Ukrainian democracy with the international community, which is crucial for the stability and development of democratic institutions. The study investigates the influence of external factors on democratic processes in Ukraine and the need for international support to overcome crises. The role of citizen participation in the political process is highlighted, especially during wartime, when civic initiatives become key to preserving democratic principles. The article emphasizes that the Ukrainian model of democratic development in wartime is unique, demonstrating the ability to adapt and strengthen democratic institutions even in extreme conditions. It concludes that the global context of Ukraine's experience can serve as an example for other countries facing similar crises. It demonstrates the importance of preserving democratic values even during the greatest challenges and how adapting democratic institutions to new conditions can ensure stability and development in the long term. It underscores that despite the challenges, democracy can endure and develop, and its institutions can become even more resilient and effective under wartime conditions.

Key words: democracy, war, institutional adaptation, civil society, volunteer movement, electronic governance, human rights, national unity, global context, crisis conditions.